

[Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός]

Το γλωσσικό λάθος [Δ11]

Μ. Θεοδωροπούλου - Γ. Παπαναστασίου (2001)

1. Ορισμός και προβλήματα

Ως γλωσσικό λάθος θα μπορούσε να οριστεί κάθε απόκλιση από τη γλωσσική νόρμα, την οποία μια κοινότητα θέτει ως *πρότυπο* και την περιβάλλει με το κύρος του *κανόνα*. Ήδη από αυτό τον ορισμό προκύπτουν μια σειρά ζητημάτων που καθιστούν εμφανές ότι, παρά την απόλυτη αξιολογική στάση που παίρνουμε σε σχέση με τα γλωσσικά λάθη, τα πράγματα είναι σχετικά.

Καταρχάς, η νόρμα εξ ορισμού σημαίνει την επικράτηση μιας έναντι των υπολοίπων γλωσσικών ποικιλιών που υπάρχουν σε ένα κράτος. Με αυτή την έννοια, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως λάθη οι αποκλίσεις από τη νόρμα που εμφανίζει μια οποιαδήποτε ποικιλία ή διάλεκτός της. Έπειτα, η νόρμα αποτελεί μια *τυποποιημένη* γλωσσική μορφή (βλ. 2.4) η οποία έχει αποκρυσταλλωθεί μέσα από τις διαδικασίες της κωδικοποίησης στις γραμματικές και στα λεξικά μιας γλώσσας. Ωστόσο, ακόμη και αυτή η τυποποίηση παρουσιάζει διαφοροποιήσεις, αφού το τί περιλαμβάνεται στα εγχειρίδια αυτά είναι θέμα των στόχων και των προδιαγραφών που θέτουν. Π.χ. είναι διαφορετικό το αποτέλεσμα ανάλογα με το αν ο στόχος τους είναι η *ρύθμιση* ή η *περιγραφή*.

Εξάλλου, η μορφή της γλώσσας που παρουσιάζεται μέσα από τις γραμματικές και τα λεξικά αντιστοιχεί στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο κατά την οποία αυτά συντάχθηκαν και, κατά συνέπεια, αδυνατούν να καταγράψουν τη γλωσσική αλλαγή που συμβαίνει *διαρκώς* και σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα. Παρουσιάζεται έτσι μια διάσταση ανάμεσα σε αυτό που χρησιμοποιεί η γλωσσική κοινότητα "ζωντανά" και σε μια στατική εικόνα της γλώσσας που προβάλλεται μέσα από αυτά τα εγχειρίδια, εικόνα στην οποία ούτως ή άλλως δεν μπορεί να περιληφθεί η ζωτικότητα, η ποικιλία και οι ασυνέχειες του προφορικού λόγου (Σετάτος 1991, 30-31). Κατά συνέπεια, μεγάλος αριθμός μορφών και εκφορών που "λέγονται", εάν κριθούν μέσα από την οπτική των επίσημων εγχειριδίων, θα αξιολογηθούν ως λάθη.

Η σχετικότητα όμως αυτή, που γίνεται εμφανής από τη στιγμή που θα αναρωτηθούμε σε σχέση με τις παραμέτρους που ορίζουν το γλωσσικό λάθος αλλά και από το τί εμείς ως φυσικοί ομιλητές κρίνουμε ως λάθη στην καθημερινή μας ζωή, συχνά απολυτοποιείται. Ο λόγος είναι ότι η νόρμα, καθώς επενδύεται με το κύρος του κανόνα και την ισχύ του προτύπου, εμφανίζεται ως η *μόνη ορθή* γλωσσική μορφή. Γι' αυτό και είναι κοινή η αίσθηση ότι τα λεξικά και οι γραμματικές καταγράφουν τη *σωστή* χρήση της γλώσσας. Είναι ευνόητο λοιπόν ότι οι απόλυτες αυτές οριοθετήσεις δημιουργούν και απόλυτες στάσεις σε σχέση με τη γλώσσα: αφενός, στιγματίζουν κοινωνικά αυτούς που δεν ταυτίζονται ως προς τη χρήση με την επίσημη γλώσσα· αφετέρου, προκαλούν κινήσεις καθαρισμού από τη στιγμή που οι παρεκκλίσεις από τη νόρμα παίρνουν εκτεταμένο χαρακτήρα, κινήσεις που συνήθως συνοδεύονται από το ιδεολογικό επίχρισμα του κινδύνου αφανισμού ή αλλοίωσης της συγκεκριμένης γλώσσας.

Βέβαια, όσα αναφέρθηκαν θα μπορούσαν να προκαλέσουν διλήμματα, όταν σχετιστούν με τη γλωσσική διδασκαλία. Γιατί σε αυτό το θέμα παρουσιάζεται ακόμη μια διάσταση, στον βαθμό που για τον γλωσσολόγο -που στόχο έχει να περιγράψει και να ερμηνεύσει τη γλώσσα- δεν υφίστανται αξιολογικές κρίσεις· ενώ για τον εκπαιδευτικό -ο οποίος καλείται να διδάξει τη νόρμα, που ούτως ή άλλως είναι απαραίτητος παράγων κοινωνικής συνοχής- το γλωσσικό λάθος οφείλει να διορθωθεί. Το θέμα όμως είναι να γίνει κατανοητό ότι ένας μεγάλος αριθμός γλωσσικών λαθών κινητοποιούνται από μηχανισμούς του ίδιου του γλωσσικού συστήματος, διαπίστωση που μπορεί και να οδηγήσει σε ένα εναλλακτικό τρόπο διδακτικής προσέγγισης των λαθών, αλλά και να μετριάσει τις απόλυτες αξιολογικές στάσεις απέναντι σε αυτό.

2. Κατηγορίες γλωσσικών λαθών και η ερμηνεία τους

Ένας τρόπος να εξετάσουμε τα γλωσσικά λάθη είναι τα εντάξουμε στις ακόλουθες γενικές κατηγορίες:

2.1 Λάθη που αφορούν το γλωσσικό σύστημα

Ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσης της γλώσσας τα λάθη μπορούν να καταταχθούν ως εξής:

- α) λάθη στο *φωνητικό/φωνολογικό* επίπεδο: π.χ. η προφορά της λέξης *διάρρηξη* ως [ˈdʒaɪksɪ] αντί του κανονικού [diˈaɪksɪ], προφορά που αποτελεί προσαρμογή στις υπόλοιπες λέξεις που προφέρονται ως [dʒa]: π.χ. *διαβάζω* [dʒaˈvazo].

- β) λάθη στο *μορφολογικό* επίπεδο: π.χ. η διατήρηση της εσωτερικής αύξησης στον τύπο της προστακτικής *διέγραψε*, αντί του κανονικού *διάγραψε*, υπό την επίδραση του τρίτου προσώπου του αορίστου *διέγραψε*: ή, στο επίθετο *διεθνής*, η δημιουργία τύπου γενικής *του διεθνή* αντί του κανονικού *του διεθνούς*, υπό την επίδραση της γενικής ουσιαστικών όπως ο *μαθητής/του μαθητή*.

- γ) λάθη στο *συντακτικό* επίπεδο: π.χ. η εκφορά *μετά Χριστού* αντί του κανονικού *μετά Χριστόν* υπό την επίδραση της εκφοράς *προ Χριστού*: ως λάθη θα μπορούσαν επίσης να εκληφθούν και οι εκφορές *πιο ανώτερος*, *πιο καλύτερος* -που ανήκουν στο *μορφοσυντακτικό* επίπεδο-, όπου συνυπάρχουν πλεοναστικά δύο μορφήματα (*πιο*, *-τερος*) για τη δήλωση του συγκριτικού βαθμού.

- δ) λάθη στο *σημασιολογικό* επίπεδο: π.χ. η χρήση της λέξης *ενάριθμος* με τη σημασία 'πολύαριθμος', "πολύς στον αριθμό" αντί της κανονικής σημασίας 'ολιγάριθμος', "εύκολος να αριθμηθεί".

- ε) λάθη στο *λεξιλογικό* επίπεδο: π.χ. η χρήση της λέξης *ανθηρόστομη* στη θέση του *αθυρόστομη*: η χρήση του *αποθανατίζω* αντί του *απαθανατίζω*.

Στην προσπάθειά μας να ερμηνεύσουμε τους βασικούς μηχανισμούς παραγωγής των γλωσσικών λαθών ερχόμαστε αντιμέτωποι, πρώτα πρώτα, με το φαινόμενο της αναλογίας. *Αναλογία* ονομάζεται το φαινόμενο κατά το οποίο ένα στοιχείο της γλώσσας τροποποιείται με βάση γλωσσικά σχήματα που προϋπάρχουν σε αυτή. Έτσι, λοιπόν, όταν στο φωνητικό/φωνολογικό επίπεδο δικαιολογούμε τη μη κανονική προφορά του *διάρρηξη* ως [ˈdʒaɪksɪ] με βάση την κανονική προφορά του *διαβάζω* ως [dʒaˈvazo], στην ουσία δεχόμαστε την αναλογική επίδραση της συνιζήμενης προφοράς [dʒa] σε λέξεις που κανονικά προφέρονται ασυνίζητα. Στο μορφολογικό επίπεδο, επίσης, αναγνωρίζουμε την αναλογική επίδραση του αορίστου *διέγραψε* στον τύπο της προστακτικής *διάγραψε*, ή του τύπου *του μαθητή* στον τύπο *του διεθνούς* για τη δημιουργία του τύπου *του διεθνή*. Παρόμοια μπορούν να ερμηνευθούν και συντακτικές αποκλίσεις του τύπου *μετά Χριστού*, *μετά μεσημβρίας*.

Ένας άλλος μηχανισμός παραγωγής λαθών είναι το φαινόμενο της *ενίσχυσης* [reinforcement], το οποίο είναι υπεύθυνο για την προσθήκη μορφημάτων ή λέξεων για την κατάκτηση περισσότερης εκφραστικότητας ή την ενίσχυση της σημασίας. Στο φαινόμενο αυτό οφείλεται η συνύπαρξη, συνήθως στον προφορικό λόγο, του *πιο* και του *-ότερος* στις εκφορές *πιο ανώτερος*, *πιο καλύτερος*.

Η *παρετυμολογία* ή *λαϊκή ετυμολογία* ευθύνεται επίσης για λάθη που εμφανίζονται στο λεξιλόγιο.

Παρετυμολογία είναι το φαινόμενο κατά το οποίο ο ομιλητής, προσπαθώντας να φέρει στα μέτρα του μια "ανοίκεια" λέξη, την ετυμολογεί εσφαλμένα προσαρμόζοντάς την σε μορφές που του είναι ήδη γνωστές, έτσι ώστε να προκύψει γι' αυτόν σημασιολογική διαφάνεια. Γι' αυτό τον λόγο στην πρώτη περίπτωση χρησιμοποιεί το *ανθηρόστομη* (παρετυμολογώντας ως ανθηρός + στόμα ή 'βωμολόχος') αντί του *αθυρόστομη* (άθυρος + στόμα "αυτή που δεν έχει πόρτα στο στόμα της"), επειδή του είναι σημασιολογικά σκοτεινό το *άθυρος*. Στο *αποθανατίζω*, τέλος, γίνεται επανεισαγωγή ολόκληρου του προθήματος από για να δηλωθεί η έννοια της απομάκρυνσης: από + θάνατος + -ίζω 'απομακρύνω από τον θάνατο' και έτσι 'κάνω κάτι αθάνατο', ενώ το δεύτερο ετυμολογείται σωστά από το από + αθάνατος + -ίζω 'κάνω κάτι αθάνατο' -το από όμως σε αυτή την περίπτωση έχει επιτακτική σημασία. Παρετυμολογική επίδραση υπάρχει και στην περίπτωση της χρήσης του *ενάριθμος* με τη σημασία 'πολύαριθμος'. Εδώ το πρώτο συνθετικό *ευ-* γίνεται

αντιληπτό με τη σημασία 'πολύς' και το σύνθετο ερμηνεύεται ως "ικανός στον αριθμό" αντί του σωστού 'εύκολος να αριθμηθεί'.

2.2 Λάθη που αφορούν τη χρήση της γλώσσας

Στην κατηγορία αυτή μπορούν να ενταχθούν λάθη που εμφανίζονται κυρίως στον προφορικό λόγο (και σπανιότερα στον γραπτό, π.χ. σε μια επιστολή), για την κατανόηση των οποίων είναι απαραίτητη η εμπλοκή κοινωνικών παραγόντων, με την έννοια της αλληλεπίδρασης πομπού και δέκτη. Λάθη στις περιπτώσεις αυτές θα μπορούσαν να θεωρηθούν η από άγνοια ανάμειξη στοιχείων ενός γένους/είδους με ένα άλλο (π.χ. αφήγηση-επιχειρηματολογία), η ανάμειξη διαφόρων επιπέδων ύφους (λαϊκός λόγος σε επιστημονικό κείμενο), η παραβίαση των κανόνων γλωσσικής συμπεριφοράς σε συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα (η χρήση ενικού π.χ. όταν απευθυνόμαστε σε ανώτερο σε περιβάλλον εργασίας). Η εμπλοκή του κοινωνικού παράγοντα μπορεί να ανιχνευθεί και σε κάποια λάθη υπερδιόρθωσης (όταν αυτά δεν γίνονται σκόπιμα, προκειμένου να συστήσουν προσωπικό ύφος): π.χ. εξ επί τούτου, λεπτά αντί για λεφτά 'χρήματα'. Οι εκφροές αυτές αποτελούν προσπάθεια του ομιλητή να παρουσιάσει τον λόγο του και τον ίδιο ως "μορφωμένο", "λόγιο", να τον ντύσει δηλαδή με ένα "ανώτερο" κοινωνικό στίγμα. Αλλά και τα ηθελημένα λάθη της γλώσσας των νέων [βλ. 2.9], π.χ. το καλύτερο, αποτελούν τεκμήριο εμπλοκής του κοινωνικού παράγοντα: στη συγκεκριμένη περίπτωση, η προσπάθεια διαφοροποίησης μιας ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας, των νέων, από τις υπόλοιπες.

2.3 Λάθη που αφορούν τη γραπτή μορφή της γλώσσας

Πρόκειται κατά κύριο λόγο για τα ορθογραφικά λάθη, στα οποία έχει επικεντρωθεί ένα μεγάλο μέρος της γλωσσικής διδασκαλίας και των οποίων ο χαρακτήρας υπερτονίζεται συχνά. Αυτό δεν αναιρεί, βέβαια, το γεγονός ότι η ορθογραφία αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο ο χρήστης της γλώσσας πρέπει να ασκηθεί. Τα ορθογραφικά λάθη οφείλονται στη λεγόμενη "ιστορική ορθογραφία" και είναι θέμα ατελούς εκμάθησης ή και συνειδητοποίησης των κανόνων που τη διέπουν (λύνετε αντί του λύνεται και αντιστρόφως: αμφισβητείστε αντί αμφισβητήστε). Άλλα λάθη που μπορούν να ενταχθούν σε αυτή την κατηγορία οφείλονται στο ότι αυτός που γράφει δεν "περνάει" από την αμεσότητα του προφορικού στην εμμεσότητα και αποστασιοποίηση του γραπτού λόγου. Δεν κάνει, δηλαδή, την αναγκαία αφαίρεση των χαρακτηριστικών που συστήνουν τον προφορικό λόγο, ώστε να μεταβεί στα ανάλογα χαρακτηριστικά του γραπτού. Υπό αυτό το πρίσμα θα μπορούσαν να ιδωθούν τα προβλήματα στη στίξη, η έλλειψη υπόταξης, αλλά και η κατασκευή μη αυτόνομων πληροφοριακά κειμένων, που θεωρούν τον αποδέκτη παρόντα και σαν να ξέρει περί τίνος πρόκειται [βλ. 1.10· 1.11]

3. Συμπεράσματα

Με βάση την κατηγοριοποίηση των λαθών που προηγήθηκε μπορεί να οδηγηθεί κανείς σε συμπεράσματα ερμηνευτικά της δημιουργίας τους και να κατευθυνθεί ανάλογα στη διδακτική αντιμετώπισή τους.

Αν για τη δεύτερη, και εν μέρει για την τρίτη, κατηγορία γίνεται εμφανές ότι τα λάθη οφείλονται σε ανεπαρκή επικοινωνιακή και -αν μπορούσε να ειπωθεί, με μια ευρύτερη έννοια- "κειμενική" ικανότητα, η διδακτική θα πρέπει να κινηθεί με στόχο τη συμπλήρωση αυτής της ανεπάρκειας. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λάθη που αφορούν το γλωσσικό σύστημα. Από την παραπάνω ενδεικτική παρουσίαση γίνεται αντιληπτό ότι τέτοιου είδους λάθη οφείλονται σε συγκεκριμένους μηχανισμούς της γλώσσας, π.χ. στην αναλογία, την ενίσχυση, την παρετυμολογία κλπ., στους ίδιους δηλαδή μηχανισμούς που κατά την ιστορική γλωσσολογία προκαλούν τη γλωσσική αλλαγή και, κατά συνέπεια, την εξέλιξη των γλωσσικών συστημάτων [βλ. 1.6]. Με αυτή την έννοια, τα λάθη όχι μόνο δεν προκύπτουν ανααιτιολόγητα, αλλά ίσα ίσα βρίσκονται στη βάση του μηχανισμού που προκαλεί τη γλωσσική εξέλιξη. Επιπροσθέτως, τα λάθη είναι οι πρώτοι μάρτυρες της γλωσσικής αλλαγής και ως τέτοιους τους χρησιμοποιεί η ιστορική

γλωσσολογία, αφού είναι πλέον γνωστό ότι η ποικιλία -και το λάθος αποτελεί το πρώιμο ίχνος γλωσσικής ποικιλίας- αποτελεί προϋπόθεση της γλωσσικής αλλαγής. Το μεγαλύτερο μέρος των γλωσσικών μορφών που αποτελούν σε μια περίοδο τη νόρμα, ξεκίνησαν ως γλωσσικά λάθη, συνυπήρξαν στη συνέχεια με τις παλιότερες παγιωμένες μορφές και τελικά υπερίσχυσαν. Με αυτή την έννοια, θα μπορούσαμε πολλά λάθη που διαπιστώνονται ευρέως σήμερα να τα δούμε ως πρώιμους μάρτυρες επερχόμενων γλωσσικών αλλαγών (Νικηφορίδου 2001).

Για τον λόγο αυτό και υπό αυτό το πρίσμα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι είναι αθέμιτη η κινδυνολογία που συχνά αναπτύσσεται σχετικά με το γλωσσικό λάθος και που συχνά φτάνει στην καταστροφολογία. Η τάση ορισμένων να θεωρούν ότι η γλώσσα καταστρέφεται εξαιτίας των λαθών που γίνονται στα πλαίσια του γλωσσικού συστήματος δηλώνει μια ανιστόρητη στάση απέναντι στη γλώσσα (Χριστίδης 1987). Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι στην εκπαιδευτική διαδικασία τα λάθη δεν πρέπει να εντοπίζονται και να διορθώνονται. Αν όμως η διδασκαλία εμπλουτιστεί από ένα ερμηνευτικό -και όχι αφοριστικό- πνεύμα, μπορεί να οδηγήσει σε εναλλακτικούς εκπαιδευτικούς τρόπους προσέγγισης του γλωσσικού λάθους.